

קבצים

□ אהרן מירסקי, אברהם גרוסמן, יוסף קפלן (עורכים), גלות אחר גולה — מחקרים בתולדות עם ישראל מוגשים לפרופסור חיים ביינארט למלאות לו שבעים שנה, ירושלים תשמ"ח, הוצאת מכוך בן-צבי לחקר קהילות ישראל במזרח, 598 עמודים. פועלו המדעי של פרופ' ח' ביינארט, הכולל 266 פרסומים בדפוס, עיקרו חקר תולדות היהודים בספרד, ובמיוחד תולדות האנוסים, מוסד האינקוויזיציה וכיו"ב; הוא גם עסק בחקר הפזורה הספרדית לאחר הגירוש ובתחומים אחרים. הספר לכבודו, במלאות לו 70 שנה, כולל גם הוא מחקרים בתחומים שונים. 2 מאמרים על פועלו המדעי — מאת י' קפלן, י' ביינארט-קפלן; 5 מאמרים על עולם המקרא — מאת י' אבישור, ח' רביב, נ' אביגד, א' שטרן, ח' תדמור; 2 מאמרים על ימי בית שני ותקופת המשנה והתלמוד — מאת א' אופנהיימר, מ"ד הר; 11 מאמרים לתולדות היהודים בספרד — מאת א' גרוסמן, נ' שפיגל, ר' הלוי לועווע, א' מירסקי, ש' פינס, י"מ תא-שמע, ח' מרחביה, ב"צ דגני, י"ט עסיס, מ' בן-ששון, י' יהלום; 13 מאמרים על התקופה שלאחר הגירוש — מאת ש' איידלברג, י' שצמילר, א' גרוס, א' דוד, ש' שטובר, מ' אידל, ר' בנפיל, ד' קארפי, י' תשבי, י' הקר, י' קפלן, נ' יושע, ר"צ ורבלובסקי ומ"ר ליהמן. המאמרים לתקופותיהם חובקים תחומים שונים: היסטוריה, ארכיאולוגיה, ספרות, מחשבה יהודית וקבלה; כמו גם קשת מגוונת של נושאים: היסטוריה כלכלית וחברתית, יחסי יהודים ונוצרים, יחסים בין תפוצות יהודיות — וקצר המצע מלפרט.

□ חיים ביינארט (עורך), יהודים באיטליה — מחקרים יוצאים במלאת מאה שנה להולדתו של מ"ד קאסוטו, ירושלים תשמ"ח. הוצאת ספרים ע"ש י"ל מאגנס, האוניברסיטה העברית, 288 + 102 עמודים.

בכרך שלפנינו 12 מאמרים על היהודים באיטליה, שתולדותיהם היו אחד מתחומי המחקר של מ"ד קאסוטו ז"ל. דוד קאסוטו כותב על 2 מצבות יהודיות מדרום איטליה במאה ה-9: מ"ע הרטום וא' דוד מהדירים את אגרות ר' עובדיה מברטנורא, שפורסמו לא-אחת, והפעם עם מבואות וחילופי גירסאות; א' טואף וד' קארפי (בנפרד) — על יהודים בבנקאות ובעסקי הלואה באיטליה; י' סרמוניטה — על נוסח התפילה של יהודי סיציליה, אשר מועטות הידיעות על מידת ייחודו; ר' קולורני — על היוחסין של משפחת פינצי במאות ה-14 וה-15; ח' ביינארט — על קשרי אנוסים בין איטליה לספרד, ובהרחבה על תולדות אנוס אחד. 5 מאמרים באנגלית (מאת: א' מלמד, ב' רביד, ק"ר סטאו, ד"ב רודרמן) ובאיטלקית (ל' סטטיארי סקאצוקיו) משלימים את הכרך.

□ בן ציון רובין (עורך), לוב — הדים מן היומן, פרק בפעילות הציונית של יהודי לוב, ירושלים תשמ"ח, בהוצאת האגודה למורשת יהדות לוב בשיתוף עם המרכז התרבותי ליהדות לוב, 192 עמודים.

הספר כולל שלושה חלקים. (1) שליחותו של יאיר דואר, יליד סוריה וחבר קבוצת אלומות ברמת-יוחנן, שהיה אחד משני השליחים הראשונים לצפון-אפריקה. הוא פעל בטריפולי שנה, מספטמבר 1943, והקים בה תנועת-נוער וחוות הכשרה. (2) סיפורו של השליח נ' ברג'יורא, מקיבוץ שדה-אליהו, שפעלו בטריפולי מפברואר 1944 ושליחותו נפסקה בשל החשש מפני הבריטים. (3) דפי יומן של ההכשרה החלוצית בטריפולי (בין 1946 ל-1948).

□ ורדה נצר וחנה פולני (עורכות), אגדה של עלייה, יהודי אתיופיה וקליטתם הלשונית, ירושלים תשמ"ח, משרד החינוך והתרבות האגף לחינוך מבוגרים, 293 עמודים. 31 מאמרים על הרקע ההיסטורי, התרבותי והפסיכולוגי של יהודי אתיופיה והבטים הקשורים

בחינוך ובלשון שלהם בישראל. המאמרים רובם קצרים, מעין מבואות, ויש כרבים מהם מידע מעשי, המבוסס על נסיון כותביהם בעבודה עם יהודים אתיופיים. הקובץ כולל תצלומים.

מחקרים

□ שלמה מורג, ארמית במסורת תימן: לשון התלמוד הבבלי – מבוא, תורת ההגה ותצורת הפועל, ירושלים תשמ"ח, הוצאת מכון בן-צבי לחקר קהילות ישראל במזרח, X + 389 עמודים.

אף שבדורות האחרונים השתמשו יהודי תימן בתלמוד שבדפוס, הוסיפו לשמר במסורת הקריאה בעל-פה שלהם הבדלים חשובים מן הנוסחים שבדפוס. מסורת-קריאה זו משקפת שקיעים קדומים של נוסח התלמוד, ולדברי ש' מורג, היא החשובה במסורות הקריאה של התלמוד בעדות ישראל. החיבור שלפנינו, המבוסס על המסורות שבעל-פה בעיקר בצנעא, כולל מבוא הדן במעמד המסורת ובמהותה וכן תיאור מפורט של תורת ההגה ותצורת הפועל.

□ דן מנור, גלות וגאולה בהגות חכמי מרוקו במאות הייז-י"ח, לוד תשמ"ח, בהוצאת מכון הברמן למחקרי ספרות, 270 עמ'.

מחקר זה עוסק בהגותם של 14 מחשובי החכמים במארוקו במאות ה-17 וה-18 על הגלות והגאולה, ושתיים הן מטרותיו: (1) לברר את תפיסת-עולמם בנידון ולעמוד על הצדדים השווים והשונים ביניהם. (2) לעמוד על הזיקה בין תפיסת-עולמם ובין המקורות הקדומים – ספרות חז"ל, הקבלה ובמיוחד ספרות ההגות של חכמי ספרד.

□ Gershon Shaked, *The Shadows Within, Essays on Modern Jewish Writers*, Philadelphia, New York, Jerusalem 1987, The Jewish Publication Society, 198 pp.

אסופת מסות ספרותיות על סופרים וספרות יהודית בגרמנית (קאפקא, ואסרמאן, יוחף רות, ס' צוויג) ובאנגלית וכן על הספרות העברית (ביאליק, עגנון, דור תש"ח ועוד). המחבר דן בהגירות הרוחניות של סופרים יהודים כדי להבין את המאמץ של יהודים אירופים להכות שורש בישראל או באמריקה. הדיון הספרותי משולב בהבטים חברתיים, ועל-כן יש במסות אלו עניין גם בהקשר של דיון חברתי ותרבותי ביהדות-המזרח.

□ מיכל שרף, מגילת היטלר בצפון אפריקה – ספרות יהודית במרוקו ובתוניסיה על מפלת הנאצים, לוד תשמ"ח, בהוצאת מכון הברמן למחקרי ספרות, 116 + 46 עמודים. יהודי מארוקו ותוניסיה הגיבו על עליית הנאצים לשלטון, מלחמת-העולם השנייה וסבלות היהודים, בבית ובחוץ – ביצירתם העממית. (ראה מאמרו הראשוני של א' הטל על תוניסיה, 'פעמים', 28). ד"ר מ' שרף דנה בתופעה זו בכללותה ומביאה 11 יצירות בדפוס, מהן 7 ממארוקו, ותיאור של עוד 9 יצירות בכתב-יד מאת ר"צ דמרי מתוניסיה. רוב היצירות הן בערבית-יהודית, חלק קטן בעברית או בשתי הלשונות. החיבור דן בתכני היצירות, בלשון ובסוגה (ז'אנר) שלהן, ומותיר עוד שאלות הראויות לביור מדוקדק.

□ מארק כהן, הקהילה היהודית במצרים המוסלמית בימי-הביניים (641-1382), תרגום לערבית: נסרין מראר וסמיר נקאש, עורך: סולימאן ג'בראן, מבוא: ששון סומך, תל-אביב 1987, אוניברסיטת תל-אביב, 103 עמודים. סקירה תמציתית, ראשונה בערבית, על תולדות הקהילה היהודית במצרים בימי-הביניים, מבוסס על ספר שיצא במקורו באנגלית וביקורת עליו פורסמה ב'פעמים' 18.

□ Enver Redžić, *Muslimansko autonomastvo i 13. SS Divizija — Autonomija Bosne i Hercegovine i Hitlerov Treci Rajh*, Sarajevo 1987, Svjetlost, 256 pp.

הספר דן בשאיפת המוסלמים בבוסנה ובהרצגובינה שביוגוסלאביה באוטונומיה במלחמת-העולם השנייה ובדביזיית הס"ס ה-13 ('רביזיית חנג'ר') שלהם. עניין מיוחד בו מבחינתנו הוא

במעורבותו של המופתי הירושלמי חאג' אמין אל-ח'וסייני בפרשה זו. קשרי המנהיגות המוסלמית במחוזות הללו עם המופתי החלו עוד בשנות ה-30, וב-1932 השתתפו נציגיהם בקונגרס האסלאמי העולמי בירושלים. במהלך מלחמת-העולם, באוקטובר 1942, משלחת של עסקניהם שדנה ברומא בשאיפתם לאוטונומיה, נפגשה עם המופתי הירושלמי. שבועון בסאראייבו פירסם באותה שנה ראיון עם המופתי, בהדגישו את חשיבות קשריו של חאג' אמין עם היטלר והיותו נושא דגל ומגן של מיליוני מוסלמים בעולם. שגריר גרמניה בזאגרב (קרוואטיה) הבריק לברלין את דברי המופתי בראיון זה: 'עמדת המוסלמים ברורה. במאבקם לחרותם הם ניצבים לצד גרמניה [...] נצחון מעצמות הציר יהיה גם נצחון עמי האסלאם'. כאשר לאחר תבוסת הגרמנים באל-עלאמין עבר המופתי מרומא לברלין וקשריו עם ערביי המזרח התיכון היו יותר חסומים, הוא היפנה מרצו אל המוסלמים בארצות הבאלקאן. באביב 1943 הוא ביקר בקרוואטיה וכן בסאראייבו שבה טיפל בייסוד דיביזיית ס"ס מוסלמית. בשונו לברלין הוא דיווח למטיביו הגרמנים, כי הצליח להחזיר את המוסלמים להכרה בחשיבות שיתוף-הפעולה עם גרמניה וכי כבר התגייסו לדיביזיה זו יותר מ-12 אלף מתנדבים מוסלמים. הממונים על החינוך בדיביזיה היו מופתים צעירים שהוכשרו בבית-ספר מיוחד שהקים המופתי בפוטסדאם.

ספר זה אינו מדווח על דיביזיית ס"ס נוספת אשר נוסדה בחבל קוסובו והמופתי הירושלמי עזר בייסודה. כמו כן אינו מספר, כי בתום המלחמה נכלל המופתי ברשימה היוגוסלאבית של פושעי המלחמה, אולם מאוחר יותר יוגוסלאביה, לפי עצת טיטו, ויתרה על דרישה להסגרתו. ג'ני לבל

ספרות

□ שלום פוני-כלפון, שערי ספרו, ירושלים תשמ"ח, הוצאת כרמל, 208 עמודים. הסיפורת העברית על חיי היהודים במארוקו, ובצפון-אפריקה בכלל, היא מועטה מאוד. לא רק בשל כך ראוי לציון הקובץ שלפנינו, הכולל סיפורים על דמויות של יהודים בעיר צפרו שבמארוקו. כמה סיפורים בקובץ עיקרם חומרי פולקלור ומנהגים של העדה ('שערי ספרו', 'הזקן וההר'), לעומת זאת בסיפורים אחרים מצליח המספר לעצב דמויות או לתאר חיים המעוררים עניין ('דודתי', 'יקות', 'שמעיה'). חלק מסיפורים אלה אפשר לשלב במערכי לימוד על היהודים במארוקו.

□ נהוראי מאיר שטרייט, השדה מן המדבר, סיפורים מהאפוס של יהדות מרוקו. תל-אביב, הוצאת 'פפירוס', 116 עמודים.

על עטיפת הספר כתוב, כי אלה 13 סיפורים קצרים, הלקוחים מהחיים ומשקפים את הווי יהודי מרוקו, כיחידים וכקהילה, בתקופות קשות ורחוקות. רבים מהסיפורים רוויים יצירות עזה, באחרים יש כדי להעיד על תופעות חברתיות, כמו מעמד האשה. ספרו הראשון של המחבר הוא 'אימת החלום' (1983, 1987).

□ משה ליבה, הנגן מאושוויץ, שיר, ירושלים 1987, הוצאת 'סמנה', 24 + 56 עמודים. הנגן הוא ז'ק יעקב סטרומזה מסאלוניקי, שריד מאושוויץ, שנדון לשמש ככנר בתזמורת המחנה וכמנהגס. השיר עליו מובא כאן בשמונה שפות (ערבית, ספרדית-יהודית, יידיש ועוד).

□ שאול אנג'ל-מלאכי, חיי ירושלים – מסיפורי העיר, ירושלים תשמ"ח, הוצאת לה סמנה, 143 עמודים.

רק מעט מסיפורי-העם של היהודים הדוברים ספרדית פורסם עד כה בדפוס, ו-22 הסיפורים שבקובץ זה הם תוספת מבורכת להם. בקובץ, סיפורים על אישים במשפחת המחבר, סיפורי-עם שיש להם מקבילות בעדות ובעמים אחרים, סיפורי הומור וסיפורי-הווי שעובדו בידי המחבר והם בין סיפור עצמאי ליצירה של יחיד. הקדימו לספר: ד' בנבנישתי, ד"ר תמר אלכסנדר והמחבר. מההקדמות משתמע, כי היתה כוונה לתת את הסיפורים במקורם ובתרגומם, חבל שהכוונה לא מומשה.

□ הדה יזון, סיפורי-העם מפי יהודי עיראק, המיון הספרותי (מחקרים בתולדות יהודי עיראק ובתרבותם, 5, בעריכת יצחק אבישור), אור יהודה תשמ"ח, הוצאת מרכז מורשת יהדות בבל, 37 + 145 עמודים.

הספר כולל שני מפתחות ל-1,223 כתבי-היד של סיפורי-העם מפי יהודי בבל הדוברים ערבית. הסיפורים אצורים בארכיון הסיפור העממי בישראל (חיפה). המפתח הראשון הוא של הטיפוסים הסיפוריים (על-פי שיטת ארנה ותומפסון), המפתח השני הוא של הסוגות (דאנרים) האתנו-פואטיות על-פי שיטת המחברת. זהו חיבור ראשון מסוגו על סיפורי עדה אחת בישראל. נוסף לדברי המבוא כולל הספר פרק מאת י' אבישור על הסיפור העממי שבכתב של יהודי בבל.

ספרות תורנית

□ ספר תפלה למשה (מאת ...) ר' משה אלמושנינו, תל-אביב תשמ"ח, בהוצאת המכון לחקר יהדות שלוניקי, רצה עמודים.

ר' משה אלמושנינו (סאלוניקי 1518 – קושטא 1579), בן הדור השני של רבני סאלוניקי לאחר גירוש ספרד, היה פוסק, דרשן, עוסק בענייני ציבור וסופר פורה. הספר שלפנינו כולל מאמרים: על מעלת התורה ולומדיה, על קריאת שמע קודם השינה ועל השתהות הגאולה. הספר נכתב ב-1546 ופורסם לראשונה בסאלוניקי (שנת שכ"ג) וב-4 מהדורות במזרח-אירופה. במהדרה שלפנינו מאת אברהם ש' רקנטי נוספו: פיסוק, מראי-מקום, הערות ונספחות. נקוה כי חיבורו (החילוני) על קושטא ייצא גם הוא לאור הן במקורו בספרדית-יהודית, אשר המחבר היה מראשוני הכותבים בה, והן בתרגום עברי.

□ הרב דוד שלוש, ספר נדחי ישראל יכנס, על יהודי חבש (אתיופיה) המכונים פלשים, ירושלים תשמ"ח, הוצאת אחוה, 205 עמודים.

המחבר בוחן את הספרות ההלכית והיהודית על יהודי אתיופיה ומנתח הבטים שונים במנהגייהם הדתיים שם (כמו: שבת, נישואין). המחבר הוא רבה של נתניה, חבר מועצת הרבנות הראשית ורשם הנישואין של יהודי אתיופיה בישראל.

כתבי-עת

□ ארוז ביטון (עורך), אפיריון, גיליון 10, סתיו 1988, 80 עמודים.

בחוברת זו: קטע ממחזה מאת יעקב אורלנד, בנוסח מיסטריה ביניימית, על אהבת פדרו נסיך פורטוגראל לאינס דה קאסטרו ממוצא אנוסי; סיפורת מאת לורנס דארל, סמיר נקאש; שירים; ראיונות עם דוד שחר ועם עודד סכרדליק; מאמרים ומסות מאת שלמה אביו, לילי רתוק, גיורא לשם, משה שמיר, ש' שפרה, ע' שבחאי, אריה סיון, רוני סומק, מרדכי אבישי; מדור פוליטי בהשתתפות ישראל קיסר, מאיר שטרית, חנה הרצוג.

עזר

□ רינה צדקה, פרקי ספרות לכיתה ז', מדריך למורה, תל-אביב 1987, 'חורב' ומפעלים אוניברסיטאיים להוצאה לאור, 223 עמודים.

מדריך דידיאקטי למורה, ובו שש חטיבות: סיפורי-עם, משלים, סיפורי-עם מאת ש"י עגנון, באלאדות, פרקי ילדות ונעורים, ציורי לשון. ראויה לציון החטיבה הראשונה, שבה צורפו (1) סיפורי-עם בנוסחים כתובים (מן התלמוד והמדרשים, סיפורי חסידים, אגדות בעיבוד סופרים, כמו אנדרסן, ויילר) וכן סיפורי-עם שנרשמו מפי מספרים עממיים בעל-פה. (2) סיפורי-עם ממסורת עדות אשכנז וממסורת עדות-המזרח. (3) סיפורים קלים ובידוריים עם סיפורים 'כבדים'. (4) לכמה סיפורים הובאו מקבילות.

□ 500 שנה להולדת רבי יוסף קארו, מדריך למורה, ירושלים תשמ"ח, הוצאת משרד החינוך והתרבות — המזכירות הפדאגוגית, היחידה להעמקת החינוך היהודי, המרכז לשילוב מורשת יהדות המזרח, 56 עמודים.

חומר רקע על ר"י קארו עם תוכנית דידיאקטית לארבע רמות גיל, מכיתה א' עד י"ב.